

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ
Τακτικού καθηγητού τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

ΗΣΑΝ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΕΠΙ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΟΥ;

I

Αἱ μαρτυρίαι τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ δὴ πρὸ τῆς καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφορῶν εἶναι πολύτιμοι. Διὰ τοῦτο ὅλως ἰδιαιτέρως ἐσημειώθησαν αἱ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὸ 1200 ἐκτοξευθεῖσαι κατηγορίαι τοῦ λογιωτάτου αὐτῆς ποιμενάρχου Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου, κατασπαρεῖσαι εἰς ὀμιλίαι καὶ ἐπιστολάς τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ κατηγοριῶν παρίστανται οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ τέλους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ὡς βάρβαροι, μὴ ἐννοοῦντες τὰς εἰς λογίαν γλῶσσαν προσφωνήσεις τοῦ ἱεράρχου, λησμονήσαντες τὸ ἔνδοξον τοῦ ἱστοπευτοῦς ἄστεως παρελθόν καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν ἰδίων τῶν προγόνων ἐνασχολήσεις. Ἡ κατηγορία εἶναι βαρεῖα. Ἐχομεν ἀσφαλῶς ὑπ' ὅψιν ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν εἶναι πλέον ἢ πόλις τοῦ Περικλέους οὔτε κἂν τοῦ Δημοτρίου Πολιορκητοῦ ἢ τῶν διδασκαλείων εἰς ἃ ἐφοίτησαν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἀλλ' εἶχον ἄραγε τοσοῦτον ἐκπέσει ὥστε νὰ εἶναι βαρβάροφωνοι καὶ ἄγευστοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ μακρὰν πάσης ἐπιγνώσεως τῆς ἰδίας τῶν πνευματικῆς παραδόσεως;

Τὸ θέμα, νομίζω, ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀφ' ἧς ὁ πρὸ τετραετίας μόλις ἀποθανὼν Ρῶσος ἱστορικὸς Vasiliev ἐπελήφθη αὐτοῦ διὰ τῶν κατωτέρω: «Εἰς τὸν βαρβαρισμὸν ὁ ὁποῖος ἐπνιγε τὰς Ἀθήνας, περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλεῖ ὁ Μιχαὴλ, καθὼς καὶ εἰς τὴν διαφθορὰν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δύναται κανεὶς νὰ ἴδῃ ἔχνην τινὰ τῆς σλαβικῆς ἐπιρροῆς. Ἐπὶ πλέον μερικοὶ ἐπιστήμονες, ὡς ὁ Θεόδωρος Οὐσπένσκη, θεωροῦν δυνατὴν, βάσει τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ, τὴν κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ὑπαρξίν περὶ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ σπουδαίου φαινομένου τῶν σλαβικῶν κοινοτήτων καὶ τῆς ἐλευθέρως ἰδιοκτησίας τῶν γεωργῶν. Ἐγὼ προσωπικῶς (ὁ Vasiliev) δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω πρὸς αὐτὴν τὴν ἄποψιν»¹.

1. A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire 324 - 1453. Madison 1952, σσ. 493 - 494 (Πρβλ. ἑλλην. μετάφρασιν Σαβράμη, Ἀθῆναι 1954, σ. 607).

Διὰ τοῦ συντόμου τούτου μελετήματος, ἀφοῦ δώσω περιεκτικὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, θὰ προσπαθῇσω νὰ ἐρμηνεύσω τὰς κατὰ τῆς ἀμουσίας τῶν Ἀθηνῶν αἰτιάσεις του καὶ διατὶ ἐθεώρει ὁ σοφὸς ἱεράρχης ἀποβαρβαρωθέντας τοὺς Ἀθηναίους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Πρὸς τοῦτο θὰ καταφύγω καὶ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν διαθέσεών του ἀπέναντι τῆς ἐνδόξου πόλεως.

II¹

1. Γέννησις, καταγωγή, ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ. Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀνήκει εἰς ἄγνωστον πῶς ὀνομαζομένην οἰκογένειαν. Τὸ οἰκογενειακόν του ὄνομα δὲν γνωρίζομεν· Χωνιάτης λέγεται ὡς γεννηθεὶς (1138) εἰς τὰς Χώνας τῆς Φρυγίας, τὰς ἀρχαίας Κολοσσάς, πρὸς τοὺς κατοί-

1. Βασικὴ ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ: Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σωζόμενα... ὑπὸ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις Α' 1879, Β' 1880. Ἐπεκρίθη ὑπὸ: Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, Ἐπίκρισις τῆς Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου ἐκδόσεως τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ὑπὸ —, Ἀθήνησιν 1883.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐπηκολούθησεν: Ἀρσενίου (Ρώσου ἐπισκόπου), Μιχαὴλ Ἀκομινάτου Κατηχήσεις, Novgorod 1901 (τέσσαρες ἀνέκδοτοι: ἡ 5η, 8η, 9η καὶ 19η ἐκ τοῦ κώδ. 230 τῆς Μόσχας), Βασιλείου (Γεωργιάδου, ἑτα πτρχ. Κωνσταντινουπόλεως), Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου, μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, Λόγοι, Ἀθῆναι 1882. (Ἐν σσ. 1-31: Εἰς τὴν τριήμερον καὶ ῥαρχικὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου...). Φερδινάνδου Γρηγοροβίου 1904: Α' σσ. 295-296: ἀπόσπασμα 8ης κατηχήσεως. Β' (ὅπου τὸ ἐπίμετρον σ. 657 ἐξ. σχεδὸν ὅλον περὶ τοῦ Χωνιάτου) σσ. 677-725: 8η καὶ 26η κατηχήσεις (ὁ Λάμπρος ἠγνόει ὅτι τὴν 8ην εἶχε προεκδώσει ὁ Ἀρσένιος). Ὁ αὐτὸς Σπ. Λάμπρος ἐξέδωκε τὴν μὲν 14ην κατηχήσιν ἐν ΝΕ 6, 1909, σσ. 3-30, τὴν δὲ 19ην μερικῶς αὐτόθι 13, 1917, σσ. 359-361. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Ἡ ἀνέκδοτος ἐρμηνεία τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου ΕΒΒΣ Ε', 1928, σσ. 19-30 (τὸ κείμενον σσ. 23-30, ἐκ καταλοίπου τοῦ Σπ. Λάμπρου). Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Αἱ ἀνέκδοτοι κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ΠΑΑ 3, 1928, σσ. 296-315 (ἀνεκoinώθησαν, ἐσχολιάσθησαν κατὰ τὸ κατάλοιπον τοῦ Λάμπρου, περὶ οὗ συντόμως ὁ αὐτὸς Δυοβουνιώτης, ἐν ΝΕ 21, 1928, σσ. 411-420. Τὸ κατάλοιπον τοῦτο πρέπει νὰ εὑρεθῇ καὶ δημοσιευθῇ ὁλόκληρον).

Ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ Χωνιάται ἀνήκουν εἰς ἕνα ἄλλον κόσμον, ἄλλότριον τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ, παρετήρησεν ὁ γράψας περὶ αὐτῶν ὠραίας γραμματολογικὰς σελίδας Κωνστ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους 4, σσ. 629-639.

Περὶ τοῦ Μιχαὴλ γραμματολογικῶς καὶ βιβλιογραφικῶς πρβλ. Krumbacher-Σωτηριάδην, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας Β', 1900, σσ. 124-127.

Τελευταία μονογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος: Michael Choniates metropolit von Athens (Ca 1138-Ca 1222) von Georg. Stadtmüller, Roma 1934 (Orien-

κους τῶν ὁποίων ἐπέστειλεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς των ἀπεκλήθησαν Χωνιάται τόσον ὁ Μιχαὴλ, ὅσον καὶ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ὁ ἱστοριογράφος Νικήτας. Ἐν τούτοις εἶχεν ἐπικρατήσῃ νὰ λέγεται ὁ Μιχαὴλ Ἀχομινάτος. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἶναι ἀνύπαρκτον καὶ προήλθεν ἐκ λάθους τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης τὸ 1557 ὑπὸ τοῦ Wolf, ὅτε ἡ γενικὴ Choniatae μετεβλήθη, ἄγνωστον πῶς¹, εἰς Acominati, καὶ τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνετο μέχρι τοῦ 1934, ὅτε τὸ ἀνεσκεύασεν ὁ Stadtmüller².

Ὁ Μιχαὴλ ἦτο πρωτότοκος καὶ ὑπὸ τῶν γονέων του προωρίσθη διὰ τὸ ἱερατικὸν στάδιον, ἐτέθη δ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ μητροπολίτου Χωνῶν Νικήτα, ὁ ὁποῖος ἐγένετο καὶ ἀνάδοχος τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ ἱστοριογράφου, ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ.

2. Βίος. Εἰς ἡλικίαν 36 περίπου ἐτῶν ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου διωρίσθη ὑπογραμματεὺς τοῦ πατριαρχείου ἐπὶ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Βορραδιώτου (1178-1183). Ἐθεωρεῖτο ὡς μαθητῆς τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης ἀλλὰ μᾶλλον ἐγένετο μαθητῆς τοῦ τότε μὲν διακόνου, εἴτα δὲ μητροπ. Μύρων τῆς Λυκίας Εὐσταθίου Πλὴν τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμένων ἐσχετίσθη μετ' ἄλλων σοφῶν κληρικῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν, ἐν οἷς ὁ Εὐθύμιος Μαλάκας (ὁ εἴτα Νέων Πατρῶν). Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἠδυνήθη ὁ ἴδιος ὁ Μιχαὴλ νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν ἀδελφόν του Νικήταν.

Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μιχαήλ ἤρχισεν ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴν αὐλήν, ὅπου ὑπερῆρξεν ὡς ὑπογραμματεὺς, καὶ ὅθεν ἐξελέγη μητροπολίτης Ἀθη-

talia Christiana vol. XXXIII, 2). Πρβλ. κρίσεις τοῦ βιβλίου ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, « Ἑλληνικά » 7, 1934, σσ. 327-328, καὶ Κ. Μπόνη, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 493-498. Μ. Wellnhöfer, ἐν ΒΖ 35, 1935, σσ. 106-109. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Θεολογία 13, 1935, σσ. 182-186.

Ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀθηναῖκα ἐκ τοῦ ἱβ' καὶ ιγ' αἰῶνος, περ. « Ἀρμονία » 3, 1902, σσ. 284-285 ἐξέδωκε τοῦ Μιχαήλ ἀνεπίγραφους 27 στίχους πρὸς τὴν Θεοτόκον (αὐτόθι, σσ. 211-212 καὶ μονωδίαν ἀνεπίγραφον ὡσαύτως πρὸς αὐτόν). Ὁ αὐτὸς Ἀ. Παπ. Κεραμεύς περιέλαβε ταῦτα ἐν τῷ βιβλίῳ του Noctes Petropolitanae, Πετρούπολις 1913 (1914), σσ. 208-248 : Μιχαὴλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου... Ἐπιστολαὶ πρὸς Εὐθύμιον τὸν Τορνίκην καὶ πρὸς Ἰωάννην Ἀπόκαυχον μητροπολίτην Ναυπάκτου. Τοὺς περιλαλήτους στίχους τοῦ Μιχαήλ διὰ τὰς Ἀθήνας ἐπανεξέδωκεν ἐκ τριῶν κωδίκων ὁ S. G. Mercati, Intorno alla elegia di Michele Acominato sulla decadenza della città di Atene « Εἰς μνήμην Σπυρ. Λάμπρου » 1935, σσ. 423-427 (πρβλ. αὐτοὺς ἀνατυπούμενους περαιτέρω σσ. 108-109).

1. Νέα καὶ πιθανὰ τις ἐξήγησις ἐδόθη ἐσχάτως ὑπὸ V. Grumel, De l'origine du nom Ἀχομινάτος, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 165-167.

2. Τὴν ἀποψιν ταύτην δὲν δέχονται ὅλοι, ὁ Κ. Μπόνης π.χ. Ἐνθ' ἂνωτ. Κακὸν κατάλοιπον τοῦ σφάλματος εἶναι ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀχομινάτου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ μετονομασθῇ εἰς Χωνιάτου.

νῶν (κατ' ἄλλους μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1175-1178, ἀσφαλέστερον δὲ¹ κατὰ τὸν Λάμπρον μόλις τὸ 1182).

Αἱ Ἀθῆναι τότε² πολιτικῶς ἀνῆκον εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, μετὰ δὲ τῆς περὶ τὴν πόλιν περιοχῆς ἀπετέλουν τὴν ἐπαρχίαν Ἀθηνῶν, τὸ ὄριον, ὡς ἔλεγον οἱ σύγχρονοι, καὶ ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πραιτίωρος τοῦ θέματος, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέπτετο τὴν πόλιν καὶ ἐλάμβανεν ἀπὸ τοὺς κατοίκους « προσκυνητικὸν » φόρον. Τὸ ἄστυ εἶχε τύχει βασιλικῶν ἀπαλλαγῶν αἱ ὁποῖαι, μολοντί ἀνανεούμεναι, δὲν ἔσωζον αὐτὸ ἐκ τῶν ἀκορέστων φοροσυλλεκτῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς γραφειοκρατίας, ἥ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν θαλασσίων πειρατῶν, δηλούντων ἰδίᾳ τὴν περιχώρον ὑπαίθρου³. Οὐδ' ἦσαν ἀσυνήθεις ἔκτακτοι φόροι.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς, αἱ Ἀθῆναι ἦσαν μητρόπολις, εἰκοστὴ ὁγδόη κατὰ τάξιν, ἔχουσα ὑποκειμένας ἑνδεκα ἐπισκοπὰς, ἀπὸ Εὐρύπου καὶ Σκύρου μέχρις Ἀνδρου καὶ Σαλῶνων. Ἐν τούτοις ἡ πόλις ἐφθινεν οἰκονομικῶς καὶ οἰκοδομικῶς καὶ οἱ κάτοικοι ἔρρεπον πρὸς ἀποδημίαν. Οἱ γεωργοὶ τῆς περιοχῆς ἐπιέζοντο καὶ δὲν ἦσαν ἀσφαλεῖς, οἱ ἄστυοι ἦσαν φιλαπόδημοι καὶ πρὸς εὐρεσιν τύχης ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν. Λόγιοι ἄνδρες, ὅσοι καὶ οἱ τοιούταχιστον θὰ ἦθελεν ὁ Χωνιάτης, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθῆνας. Οὕτως ἡ διαμονὴ εἰς τὰς Ἀθῆνας ἐνὸς μητροπολίτου ἐρχομένου μετὰ πληθύς βιβλίων καὶ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν ἦτο εὐχάριστος. Οἱ ἄνθρωποι εἶχον βεβαίως συνειδησιν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνεύρη τις τοὺς θαμνῶνας τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς καὶ τοῦ θεάτρου ἢ τοὺς συγκροτοῦντας τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἐξ ἄλλου ἡ θεολογικὴ μόρφωσις τοῦ Μιχαὴλ ἦτο ἡ συνήθης καὶ τὰ θεολογικά του ἐνδιαφέροντα μᾶλλον πτωχά. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ ἰβ' αἰῶνος ἦσαν τὸ προσκύημα τῆς Θεομήτορος (ὁ Παρθενὼν εἶχε μεταβληθῇ εἰς ναὸν τῆς Θεοτόκου πρὸ πολλοῦ καὶ ἐτύγχανε μεγάλου σεβασμοῦ, ἥξειοτο δὲ ἀξιολόγων βασιλικῶν δώρων). Ὁ νέος μητροπολίτης δὲν εὐρίσκει ἀνθρώπους διὰ νὰ συζητῇ μὲ αὐτοὺς ἀρχαιολογίαν ἢ περὶ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν γράφει, τὰ πλήρη μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν κείμενά του, δὲν γίνονται ἀντιληπτὰ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ἐπαρχιώτας, τοὺς εἰθισμένους ἀπὸ αἰῶνων εἰς τὴν ἱερὰν ὕμνογραφίαν, συναξαριογραφίαν καὶ ρητο-

1. Περὶ. Κ. Δυοβουνιώτην, ΠΑΑ 3, 1928, σ. 308.

2. Περὶ. Σπ. Λάμπρου, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους, Ἀθῆναι 1878. Ὁμοίως W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566) μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, ἐν Ἀθήναις 1909-1910, Α' Β' ἰδίᾳ Α' 24 ἐξ., 51 ἐξ., 106 ἐξ.

3. Περὶ τῶν ἐκ τῶν πειρατῶν δεινῶν πολλαχού ὁμιλεῖ ὁ Χωνιάτης καὶ ἐν τῇ ὁγδόῃ κατηχησεί (περὶ. παρὰ Φ. Γρηγοροβίου, Ἰστ. πόλεως Ἀθηνῶν Β', σσ. 702-708 τὸ κείμενον ἐκδοθὲν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου), μετὰ μεγάλης ζωηρότητος.

ρικὴν. Ὁ Μιχαὴλ εὐρίσκει ἑαυτὸν ἀπομεμονωμένον εἰς τὸν ἱερὸν βράχον καὶ ἐκσπᾷ ἐναντίον τοῦ ποιμνίου του διὰ χαρακτηρισμῶν ἀδίκων, « φοβεῖται ἀγροικισθῆναι κινδυνεύσειν ἀφ' ἧς ἔλαχε παροικεῖν τὰς σοφὰς Ἀθήνας ». Συντάσσει στίχους, ὅπου ἀποκλαίει τὴν παρακάμασαν πόλιν, ὅπου δὲν ἀκούονται πλέον οἱ ρήτορες καὶ ἡ Πνυξ σιγᾷ. Τέλος ἡ ταξιδεύει ὁ ἴδιος πρὸς τὸ κέντρον, ἡ ἀλληλογραφεῖ μὲ σπουδαίους συγγενεῖς του καὶ πολιτικούς ἢ κληρικούς τῆς ἐποχῆς, καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν — συντασσομένων εἰς τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ γλῶσσαν καὶ γεμουσῶν μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν — ἱκανοποιεῖ τὸ πάθος του ὡς ἀρχαιοφίλου. Ἄλλη διέξοδος τοῦ Μιχαὴλ εἶναι ἡ φροντίς τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς πραιτῶρας ἢ ἄλλους ἀξιωματούχους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνει προσφωνήσεις ἢ τὰς ὑπερβασίας τῶν ὁποίων καταγγέλλει εἰς ἀναφορὰς πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοιαύτη ἀναφορά, κείμενον ἐξαιρετικῆς σημασίας, εἶναι τὸ ὑπομνηστικὸν πρὸς τὸν βασιλεῖα Ἀλέξιον¹.

Τὴν μακρὰν ἀρχιερατεῖαν τοῦ Χωνιάτου ἐν Ἀθήναις ἐποίκιλεν ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς πόλεως τοῦ ἀρχοντος τῆς Ἀργολίδος Λέοντος τοῦ Σγουροῦ. Τὸ πρᾶγμα σιγᾷ ὁ ἴδιος, παραδίδει ὅμως Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν κατοίκων ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως αὐτῶν².

Τὸ 1204, αἰούσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικὸς κατέρχεται ἀπὸ βορρᾶ καὶ καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἐγκαθίσταται λατινικὸς κληρὸς. Ἐπομένως ὁ Μιχαὴλ δὲν ἔχει πλέον θέσιν εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀναγκάζεται ν' ἀπέλθῃ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ μάλιστα εἶδε τὴν βιβλιοθήκην του νὰ καταστρέφεται ἢ νὰ πωλῇται³. Κατ' ἀρχὰς μετέβη εἰς Θήβας, ἐκεῖθεν δι' Αὐλίδος διεπεραιώθη εἰς Θεσσαλονίκην, εἶτα κατῆλθεν εἰς Εὐβοίαν, ὅπου μετὰ τὴν Χαλκίδα καὶ τὴν Ἐρέτριαν κατέληξεν εἰς Κάρυστον. Ἐκεῖ ἦτο ἐπίσκοπος ὁ φίλος του Δημήτριος, εἶχε δὲ καὶ περιουσίαν ὁ Χωνιάτης. Τὸ 1205 ἐγκατεστάθη εἰς Κέαν (Τζιάν), ἔδραν ὑποκειμένης αὐτῷ ἐπισκοπῆς, ἀναμένων καλυτέρας ἡμέρας, ὅπου ἔρχονται τὰ νέα τῆς ἱδρυθείσης αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας καὶ ἡ πρόσκλησις Θεοδώρου τοῦ Α', ὅπως ὁ σοφὸς ἱεράρχης εὐρεθῇ πλη-

1. Βλέπε αὐτὸ εἰς τὸ τέλος, Παράρτημα 1, σσ. 106 - 108 τοῦ παρόντος.

2. Πρβλ. Γρηγορόβιον, Ἐνθ' ἄνωτ. Α', σσ. 366 - 368.

3. Περὶ τῆς βιβλιοθήκης του καὶ τῆς τύχης της ὁμιλεῖ εἰς ἐπιστολὴν « τῷ Εὐρύπου κτῆ Θεοδώρῳ », ὅπου μεταξὺ ἄλλων: « Πολλὰ καὶ παντοῖα, ὡς οἶδας, βιβλία ἔκ τε τῆς μεγαλοπόλεως κατήγαγον καὶ ἐν Ἀθήναις προσεκτεράμην... ». Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 295, 20-22. Πρβλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Περὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ μητροπολίτου Ἀθηναίων Μιχαὴλ Ἀχομινάτου « Μικταὶ Σελίδες » Ἀθήναι 1905, σσ. 407 - 415.

σίον τοῦ ἐκεῖ διατρίβοντος ἀδελφοῦ του Νικήτα¹. Τὸ 1215 ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας ἀλλ' ἀναγκάζεται πάλιν νὰ φύγῃ, διὰ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰς Θερμοπύλας, ὅπου ἔρχεται ἡ θλιβερὰ εἴδησις τοῦ θανάτου τοῦ αὐταδέλφου του. Ὁ γηραιὸς μητροπολίτης θρηνεῖ ἀνθρωπίνως διὰ τὴν συμφορὰν. Τὸ τέλος τὸν εὐρίσκει περὶ τὸ 1222 εἰς τὴν ἐν λόγῳ Μονὴν Βοδονίτισης, ἐνῶ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἀνατολὴ στενάζουν ὑπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τὰ ἑλληνικὰ κράτη ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ.

3. Ἔργον. Δύο τινὰ κατέστησαν ἀξίας ἐνδιαφέροντος τὰς συγγραφὰς τοῦ Μιχαήλ. Ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀρχαιομάθειά του καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ ἐξ ἄλλου αἱ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν καταστάσεως εἰδήσεις. Τὸ ὅτι ἔζησε κατὰ τὸν ιβ' αἰ. εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου, ὁ ὁποῖος ἐξετίμησε ζωηρῶς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ἔργων τοῦ Χωνιάτου.

Μίαν ἐκδοσιν τῶν ἰδίων του ἔργων εἶχεν ἤδη ἐτοιμάσει ὁ Μιχαὴλ καὶ πρὸς τοῦτο ἔγραψε τὴν προταχθεῖσαν « *Προθεωρίαν* » εἰς τὴν παροῦσαν βίβλον τοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν Κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Χωνιάτου »². Περιλαμβάνονται δ' ἐκεῖ : α) Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον (λόγος), β) Ἐγκώμιον εἰς τὸν μακάριον μητροπολίτην Χωνῶν κύρ Νικήταν, γ) Λόγος εἰς τὸν πατριάρχην κύρ Μιχαήλ ἐκδοθείς τινι τῶν ῥητορευόντων, δ) (Λόγος) εἰσβαστήριος ὅτε πρῶτον τὰς Ἀθήνας ἐπέστη, ε) Κατήχησις πρώτη, ς) Ὀμιλία εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως³, ζ) Ὀμιλία εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, η) Προσφώνημα εἰς τὸν πραι-τωρα κύρ Νικηφόρον τὸν Προσοῦχον τὰς Ἀθήνας ἐπιστάντα, θ) Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδείαν αὐτοῦ, ι) Προσφώνημα εἰς τὸν πραιτῶρα κύρ Δημήτριον τὸν Δριμὺν τὰς Ἀθήνας ἐπιστάντα, ια) Ὀμιλία περὶ τοῦ τίς ὁ σκοπὸς τοῦ σύνθετον πλασθῆναι τὸν ἄνθρωπον⁴, ιβ) Θρη-

1. Εἰς μάτην ἐκαλεῖτο ὁ Μιχαὴλ νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. Πρβλ. τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν Ἰω. τοῦ Ἀποκαύχου, περ. « Ἀρμονία » 3, 1902, σ. 286 : « Ἀλλ', ὦ ψυχῶν σῶτερ, ἀλλ' ὦ αἰεδρομε ἤλιε, πῶς ἐκ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀνωτερικῶν πρὸς τὰ κατώτερα ταῦτα τὰς κινήσεις ποιούμενος ἐν τῇ τοῦ Προδρόμου ἐστηρίχθης μονῇ κατὰ τοὺς τῶν ἀστέρων μνημονευομένους, ἀλλ' ἐστηριγμένους εἰς ἀμετάβατον ; ».

2. Α', σσ. 3-5. Ὁ Λάμπρος ἐθεώρει γραφεῖσαν ταύτην οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ ἀλλὰ τρίτου τινός.

3. Περιλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ κώδ. 457 (κβ' τὴν σειρὰν) τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Πρβλ. Ἰ. Σακκαλίωτος, Κατάλογος..., Ἀθ. 1892, σ. 90.

4. Ἡ ὁμιλία αὕτη κακῶς ἀπεδόθη εἰς τὸν Χωνιάτην, ἐνῶ εἶναι Γερμανοῦ τοῦ Β', περβλ. Λάμπρου, ΝΕ 11, 1914, σ. 337.

νοδία ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ κυρ Θεοφυλάκῳ τῷ Βελισσαριώτῃ, ιγ) Λόγος ἐγκωμισιαστικὸς εἰς τὸν βασιλέα κυρ Ἰσαάκιον τὸν Ἀγγελον, ιδ) Ἐπιτάφιος εἰς μακαρίτην ἀρχιμανδριτὴν τὴν ἐν Ἀθήναις μοναστηρίῳ κυρ Νεόφυτον, ιε) Μονοδία εἰς τὸν ἁγίατατον Θεσσαλονίκης κυρ Εὐστάθιον, ις) Προσφώνημα εἰς τὸν γυναικάδελφον τοῦ βασιλέως καὶ λογοθέτου κυρ Βασίλειον τὸν Καματηρόν, ιζ) Προσφώνημα εἰς τὸν μέγαν Δοῦκα τὸν Στρυφνόν, ιη) Ἀπόσπασμα ὁμιλίας εἰς τὸν ὅσιον Μαρτινιανόν, ιθ) Μονοδία εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κυρ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, καὶ τέλος κ) Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κυρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν.

Ὁ Λάμπρος ἐν τῷ Β' τόμῳ τῶν Σωζομένων ἐδημοσίευσεν καὶ 180 ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μιχαὴλ Νικήταν, τοὺς συγγενεῖς του Βελισσαριώτας, πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἰωάννην Ἀπόκαυχον, πατριάρχας, ἀρχιερεῖς κ.λ. συγχρόνους, καθὼς καὶ τινες πρὸς αὐτὸν ἐπιστολάς διαφόρων προσωπικοτήτων. Ὅμοίως παιγνιώδεις τι «Σχέδος» καὶ τινὰ ποιήματα εἰς κλασσικὰ μέτρα (ἰάμβους, ἐξαμέτρους) καὶ ἀττικὴν γλῶσσαν¹. Ἐκ τούτων ἰδιάζουσιν σημασίαν ἔχουν οἱ 30 στίχοι οἱ γραφέντες διὰ τὰς Ἀθήνας. Ὑπάρχουν ἀκόμη σποραδικῶς ἢ τμηματικῶς ἐκδεδομένα ἔργα τινὰ τοῦ Ἀχομινάτου². Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερα εἶναι ἡ σειρὰ τῶν «Κατηχέσεων», λόγων τοὺς ὁποίους κατ' ἔτος καὶ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου (1182-1202) ἀπήγγελλεν ὁ Μιχαὴλ ἐν Ἀθήναις³.

Τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, τὸ ἔργον τοῦ Μιχαὴλ δὲν εἶναι μέγα. Εἷς τινες μονοδίας (ἐπιμνημοσύνας ὁμιλίας) καὶ εἰς ὑπομνήματα, κάπου κάπου δὲ καὶ εἰς τοὺς στίχους καὶ τὰς ἐπιστολάς του μόλις διαφεύγει κάποια πνοή. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως τὸ ἔργον του εἶναι ἔργον ξηροῦ pedant (σχολαστικοῦ), τὸ ὁποῖον δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν ἐπίδειξιν μιᾶς ματαίας σοφίας, ἀχρήστου διὰ τὸ ποιμαντικόν του ἔργον,

1. Εἰς τὸ Ἐπίμετρον τοῦ Β' τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς πόλεως Ἀθηνῶν τοῦ Φ. Γρηγοροβίου, σσ. 726-729 ἐξέδωκεν ὁ Λάμπρος (τέσσαρα) ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Χωνιάτου, ἀναδημοσιεύσας ὡς πέμπτον ἐκ τῆς «Ἀρμονίας» τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Παπ. Κεραμέως δημοσιευθὲν στιχοῦργημα εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἐκ τῶν τεσσάρων ποιημάτων οἱ στίχοι εἰς Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν προσγράφονται καὶ εἰς τὸν Μ. Φίλῃν. Πρβλ. Λάμπρον, ΝΕ 3, 1906, σσ. 477-479.

2. Πρβλ. ἀνωτ., σ. 89, σημ. 1.

3. Μία νέα ἐκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Χωνιάτου εἶναι πάντοτε ἀναγκαία. Εἰς τὴν μελέτην τοῦ Stadtmüller δὲν ἀναγράφονται πάντοτε οὐδ' ὅλη ἡ βιβλιογραφία οὐδ' ὅλη ἡ χειρὸς παραδόσις. Οὕτω π.χ. Ὁ λόγος εἰς τὴν τριήμερον καὶ ζωαρχικὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου... εὑρεταί εἰς τὸν κώδ. 39 (ιδ' αἰ.) φ. 245 (Τριφίδιον) τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας. Πρβλ. ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 279-280. Εἰς νέαν ἐκδοσιν πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λάμπρου γενόμεναι νέαι ἀναγνώσεις ἐν ΝΕ κ.ά.

καθὼ μὴ εὐρισκούσης ἀνταπόκρισιν εἰς τοὺς συγχρόνους. Ὁ Μιχαὴλ βλέπει τὸν κόσμον μέσῳ τῶν συγγραφέων, τῆς γραμματικῆς, τῆς μυθολογίας, τῶν ἀπείρων χωρίων διὰ τῶν ὁποίων σκέπτεται, δμιλεῖ, ἐκφράζεται.

Εὐλογον εἶναι ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν μορφώνεται προσωπικό-της καὶ ὅτι ἀπέχομεν παρασάγγας οὐ μόνον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τοῦ Φωτίου, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὴν τὴν φωτεινὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν περὶ τὰ δημῶδη περιέργειαν τοῦ Εὐσταθίου.

4. Γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα τοῦ Μιχαὴλ εἶναι κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν καθαρότητα τοῦ λόγου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς ἢ τοῦ Ψελλοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Εὐσταθίου, ὁ Μιχαὴλ νοθεύει τὸν κατὰ παράδοσιν ἀττικίζοντα λόγον διὰ τῆς εὐρυτάτης χρησιμοποίησεως ἐπικῶν στοιχείων ὅλως ἀπροσαρμόστων πολλάκις πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὕλην περὶ τῆς ὁποίας γράφει. Τὸ κακὸν ἐπαυξάνει διὰ τῆς χρησιμοποίησεως συνθέτων καὶ ἄλλων λέξεων μὴ ἀπαντωσῶν εἰς τοὺς κλασσικούς, τὰς ὁποίας κατὰ τινα ἀναλογίαν ἐσχημάτισεν ὁ ἴδιος (ἢ καὶ παρέλαβεν ἀπὸ ἄλλους ὁμοτέχνους του). Οὕτω τὸ ὕφος ἀποβαίνει σκληρόν, περίτεχνον, ἀνατολικόν, ἐπιβαρυνόμενον ἀπὸ ἄχρηστον κόσμον. Αἱ ἐντυπώσεις τοῦ ἀναγνώστου ὑφίστανται τὴν δοκιμασίαν τῆς ἐμμέσου κατανοήσεως καὶ ἡ ὑπάρχουσα πνοὴ (δσάκις, σπανιώτερον, συναντᾶται) ἀφανίζεται πρὶν ἢ ζωογονήσῃ τὸ ἔργον.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ καὶ ἡ γραφειοκρατία δὲν ἀφήνουν ἀνεπηρέαστον τὸν συγγραφέα. Οὕτω χρησιμοποιεῖ πληθὺς λέξεων τῆς κοινῆς διὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐκφράσῃ (*πραΐτωρ, ὀρεφρενδάριος, καστηρηγός, δροῦγγος*), ἢ τῆς κρατικῆς ὀρολογίας ὡς πρὸς τοὺς τίτλους (*πανυπερσέβαστος, προσκυνητὸς ὀρισμός, ἡ βασιλεία σου*), ἢ τὰ πράγματα (*τὸ ὄριον τῶν Ἀθηνῶν, οἱ κατωτικοί, ὁ ὀρισμός*). Οὕτως ὁ ἀρχαῖσμός εἶναι ἀνάμεικτος μὲ τὴν σύγχρονον κατάστασιν: « οὐ γὰρ φαύλη ζημία καὶ ὕβρις τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς (= τῆς Κωνσταντινουπόλεως!) Ἀθήνας διαγραφῆναι τοῦ κύκλου τῶν ἐλληνίδων πόλεων »¹.

III

Αἱ ἰδέαι τοῦ Μιχαὴλ περὶ ἀποβαρβαρώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐξεφράσθησαν ἐπανειλημμένως², ὅ' ἀποδείξω δ' ὅτι ἡ ἐν προκειμένῳ ἀντίληψίς του εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ἄδικος.

Γράφων πρὸς Βασίλειον τὸν Πικρίδην ἐξ Ἀθηνῶν, λέγει μεταξὺ ἄλλων:

1. Α', σ. 319, 28-30.

2. Πρβλ. Γρηγορόβιον, "Ενθ' ἄνωτ. Α', σσ. 207 ἐξ.

« πρὶν ἢ με (μὲν Λάμπρος) τὰς σοφὰς Ἀθήνας λαβεῖν, εἶχον ὁσονοῦν τι γλώττης εὐγενῶς, εἴτ' οὖν ἀττικῶς· νῦν δέ, βεβαρβάρωμαι γὰρ χρόνιος ὢν ἐν Ἑλλάδι...¹. Ὡς γὰρ ἐκείνην (ὁμιλεῖ περὶ τῆς Φιλομήλας) ὁ βάρβαρος Θορᾶς, οὕτω καὶ ἐμὲ ἡ κατορχουμένη τῆς Ἀττικῆς ἀμουσία τέθεικεν ἄγλωττον. Πλὴν εἰ καὶ οὕτως ἔχομεν γλώττης ἐξ οὗ δῆτα τῶν οἰκείων ἐκτοπισθέντες ἐθῶν ἐπὶ τὴν κατωτάτην αὐτὴν ἐξεκυλίσθημεν ἐσχατιάν, ἀλλὰ γε τῆς συνήθους καὶ λογίου φωνῆς εὐαισθητῶς ἔχομεν »². Γράφων δὲ τὴν « Πρωθεωρίαν » τῶν ἰδίων του ἔργων (πιθανώτατα πρὸ τοῦ 1204) διακρίνει ἐκεῖ τὰς ἰδίας του συγγραφὰς εἰς τὰς πρὸ τῆς ἱερωσύνης καὶ τὰς μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀρχιερατείαν γραφείσας ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους, ἐπαινεῖ δὲ τὸ παλαιότερον ὡς ποιητικώτερον καὶ χαρακτηρίζει τὸ μετὰ ταῦτα ὡς αὐχηρόν. Τὴν μετάπωσιν τοῦ ὕφους ἀποδίδει εἰς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν: « Τοῦτο δὲ τῶν ἀκροωμένων Ἀθήνησιν οὐκέτ' ὄντων φιλομαθῶν οὐδὲ προσεκακίωντων τὴν τοῦ λόγου θερμότητα, μᾶλλον δὲ ποιοῦντων ἐπινυστάζειν οἷς ὑπόκωπον ἐνδείκνυνται τὴν ἀκρόασιν, ἵνα μὴ λέγω ὅτι ὅσα καὶ λῦρας ὄνος, κατὰ τὴν παροιμίαν, τοῦ περισσόν τι λέγοντος ἐπιστρέφονται »³.

Καὶ τῷ γέροντι τῆς μονῆς τοῦ Κομνηνοῦ κὺρ Ἀθανασίῳ γράφων ἰσχυρίζεται ὅτι « Ἐν Ἀθήναις (γὰρ) τυρβαζόμενος, τί γὰρ ἄλλο ἢ κατ' ἐμὲ ζῶη ἢ τύρηθαι καὶ τοῦ νοδὸς ἐπισκότησις; »⁴

Ὁμοίως γράφων πρὸς τὸ πατριάρχην Μιχαὴλ τὸν Αὐτωρειανὸν περὶ συγχρόνων των Ἀθηνῶν λέγει: « Ἡ μὲν (γὰρ) χάρις τῆς γῆς ἢ αὐτῇ, τὸ εὐκραές, τὸ ὀπωροφόρον, τὸ παμφόρον, ὁ μελιχρὸς Ὑμηττός, ὁ εὐγᾶλνος Πειραιεύς, ἡ μυστηριώδης Ἑλενσις ἦν ὅτε, ἢ τῶν μαραθωνομάχων ἱππῆλατος πεδιάς, ἢ τε Ἀκρόπολις αὕτη ἐφ' ἧς ἐγὼ νῦν καθημένος αὐτὴν δοκῶ πατεῖν τὴν ἄκραν τοῦ οὐρανοῦ· ἢ δὲ φιλόλογος ἐκείνη γενεὰ καὶ περιττὴ τὴν σοφίαν οἴχεται, ἐπεισῆλθε δὲ ἡ ἄμουςος, πτωχὴ τὸν νοῦν, πτωχὴ τὸ σῶμα, κούφη μεταναστεῦσαι καὶ ἄλλοτε ἄλλης ἐπιβῆναι (χώρας δηλ.), τροφὴν μαστεύουσα, κάκειθεν αὖθις ἀναπτῆναι κατὰ τοὺς ἀβεβαίους καὶ πλάνητας ὁρνίθας »⁵.

Τῷ δὲ Τεσσαρακονταπήχει κὺρ Γεωργίῳ γράφων, λέγει μετὰ πικρίας: « Τεθέρισμαι τὴν γλῶτταν, ἀφήρημαι τὴν φωνήν, τὸ πᾶν εἰπεῖν βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις, καὶ τὸ σχετιώτερον ἐπελήσθην ὥσει νεκρὸς

1. Τοῦτο λέγει ἀναπλάττων τὸ τοῦ Ἀπολλωνίου Τυανέως « ἐβαρβαρώθην οὐ χρόνιος ὢν ἀφ' Ἑλλάδος, ἀλλὰ χρόνιος ὢν ἐν Ἑλλάδι », Φιλοστροφάτου, Ἐπιστολὴ Ἀπολλωνίου (Kayser, I, 352).

2. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 87, 5-16.

3. Α', σ. 4, 15-19.

4. Β', σ. 128, 11-12.

5. Β', σ. 12, 9-18.

καὶ ἐπιλέλησμαι...»¹ καὶ περαιτέρω: «Εἰ δ' αὐτὸς οὕτω σχετλιάζεις, τί χρεὼν πάσχειν ἡμᾶς τοὺς ἀπάσης σοφίας ὑπεροχίους, καὶ παρ' οἷς βάρβαρος μόνον ὄχλος καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ἀπωσάμενος καὶ οἱ πάλοι ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρισταί, ὥς μόλις τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν τῆς διαλέκτου σύνεσιν μελετῆσαι ἄνευ τῶν ἔτι περιωζομένων ἀδιαφθόρων ὀνομάτων, τοῦ Περαιέως, τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Καλλιρρόης, τῆς Ἐλευσίνος, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ ὑποκορίζειν δενδροφία, προβατύλλια, παιδύλλια καὶ τὰ γε λοιπά, ὅτε ὕτος καὶ αὐτοῦνος καὶ τὰ τούτοις σύστοιχα; Τίς καὶ συνήσει μὴ συγγηράσας καὶ μαθὼν γλῶττιαν ἐπαίνειν βάρβαρον;»².

Ἀλλὰ τὸν βάρβαρον ὄχλον τῶν Ἀθηνῶν, ὥς καλεῖ αὐτὸν ὁ Μιχαήλ, εἶχον διδάξει οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ἡ μόνη φιλοσοφία εἶναι τὸ κατὰ Χριστὸν ζῆν, ὥς ἐκ τούτου δὲ παρήτησεν οὗτος τὴν ζήτησιν τοῦ Πλάτωνος. Ὅτι δὲ εἰς οὐδεμίαν ἐπαρχίαν εἶναι ποτε δυνατόν νὰ συναντήσῃ τις λογίους ἄνδρας ὅσους καὶ οἷους εἰς τὴν μητρόπολιν, τοῦτο πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἰσχύει. Δὲν θὰ ἦτο δὲ καλύτερον ἂν ὁ Μιχαήλ, ἀντὶ περιφρονησεως τῶν λαϊκῶν γλωσσικῶν τύπων καὶ τῶν ὑποκοριστικῶν, ἐνέκυπτεν εἰς τὴν μελέτην τῆς λαϊκῆς γλώσσης καὶ ἀπεθησαύριζεν αὐτήν; Τί εἶναι μὴ ἑλληνικὸν ἐξ ὅσων παραθέτει; Εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὀμιλοῦν οἱ ἐπαγγελματίαι τῶν Ἀθηνῶν ὥς λόγοι τοῦ Ε' αἰ.; Μήπως οὕτως ὀμιλοῦν οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου; Εἶναι λοιπὸν ἄδικος ὁ Μιχαήλ πρὸς τοὺς συγχρόνους του! Θὰ τὸ ἀποδείξω ἐναργέστερον διὰ παραδείγματος ἐκ τοῦ εἰσβατηρίου (ἐνθρονιστηρίου) λόγου του (1182).

Λαμβάνω ἐν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔγραψεν αὐτὸς ὁ Μιχαήλ διὰ ν' ἀκουσθῇ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Παρθενῶνος, λησμονῶν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐτιμᾶτο εἰς τὸ ὄνομα πλέον τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιωτίσσης: «(εἰπερ μὴ) ὁ πάντα καινοτομῶν καὶ ὑποφθειρῶν χρόνος τῆς πόλεως τὴν ἀττικὴν φωνήν, τὴν εὐγενῆ, τὴν σοφὴν, ὥς ὁ Θραξ ἐκεῖνος ὁ ἀσελγὴς τῆς Πανδιονίδος κόρης τὴν γλῶττιαν ἀπέτεμεν ἢ τὰ ὅτα κυψελίδι χρονίας ἀμουσίας ἀπέβυσσε, κἀντεῦθεν, εἰ καὶ μὴ ἐκ Φοινίκης, ἀλλ' ἐτέρωθεν γούν δόξω κομίζειν τὰ γράμματα...»³. Διὰ τὰ ἐννοηθῶν τὰ λεγόμενα, πλὴν τῆς γλωσσικῆς καὶ ὑφολογικῆς δυσκολίας, ὁ ἀκροατὴς πρέπει νὰ γνωρίζῃ

1. Β', σ. 43, 24-44, 1-2.

2. Β', σ. 44, 15-26. 3. Ὁ Λάμπρος Β', 566 ἤδη παρατήρησεν: «Θὰ εἴμεθα λίαν ὑδαρισθημένοι ἂν ὁ Μιχαήλ, ἀντὶ νὰ παραπονήται κατὰ τῆς βαρβάρου τῶν ἐγχωρίων διαλέκτου, ἀνέγραφε καὶ ἄλλας αὐτῶν λέξεις». Παρατήρησε δ' ὅτι τὸ δενδροφίον μὲν ἐγνώριζον ἤδη ὁ Διοσκορίδης καὶ ὁ Θεόφραστος τὰς δὲ λ. ὅτε ὕτος καὶ αὐτοῦνος ἔσωζον οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἰθ' αἰ.

3. Α', σσ. 93-94.

τὸν Κάδμον καὶ τὸν περὶ μεταφορᾶς τῶν γραμμάτων ἐκ Φοινίκης θρύλον, καί, ὅπερ κυριώτερον, ποῖος ἦτο ὁ Θοῤῥξ καὶ ποία ἡ Πανδιονίς· ἀλλ' οὐδεὶς ἴσως καὶ σήμερον τῶν ἀκρωμένων συνήθως τὸ κήρυγμα τοῦ μητροπολιτικοῦ μας ἐν Ἀθήναις ναοῦ, ἐρωτώμενος θὰ ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων Πανδίων πολεμῶν κατὰ τῶν Θηβῶν (Λαβδάκου) συνεμάχησε μετὰ τοῦ Τηρέως Θορκὸς καὶ νικᾷ· ὁ Πανδίων δίδει τῷ Τηρεῖ τὴν θυγατέρα του Πρόκνην σύζυγον, ἐξ ἧς οὗτος ἀποκτᾷ υἱόν, τὸν Ἴτυν. Ὁ Τηρεὺς ὅμως ἀτιμάζει τὴν γυναικαδέλφην του Φιλομήλαν καί, διὰ νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσῃ ἐκείνη, τῆς ἀποκόπτει τὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἡ Φιλομήλα κατορθώνει νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἀδελφὴν τῆς διὰ γραμμάτων ἄτινα κεντᾷ ἐπὶ πέπλῳ, τὸν ὁποῖον πέπλον τῆς ἀποστέλλει. Αὕτη θυμωθεῖσα σφάζει τὸν Ἴτυν καὶ παραθέτει τὰς σάρκας του εἰς τὸν πατέρα του. Εἶτα αἱ δύο ἀδελφαὶ τρέπονται εἰς φυγὴν, τὰς καταδιώκει ὁ Τηρεὺς διὰ ξίφους καὶ θὰ τὰς ἐφό-
νευεν ἂν θεότης τις δὲν μετέβαλλε τὸν Τηρέα εἰς ἔποπα (κουκλοπετεινόν), τὴν Πρόκνην εἰς ἀηδόνα καὶ τὴν τερετίζουσαν Φιλομήλαν εἰς χελιδόνα. Οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Μ. Χωνιάτου δὲν εἶχον ἀναγνώσει, φυσικά, Ἀπολλόδωρον! Ἐὰν τοὺς ὀμίλει διὰ τὰ γνωστὰ εἰς αὐτοὺς πτηνὰ θὰ ἐννόουν περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Ἡ πρώτη θρησκευτικὴ ὁμιλία τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ὁ ἱεράρχης πρὸς τὸ ποίμνιόν του εἶναι ἡ κατήχησις Α'. Ἰδοὺ τί λέγει ἐκεῖ: «Ἐχετε τῶν ἡμετέρων λόγων τὰς ἀπαρχάς, ὧ φιλόχοιστον λάχος ἐμόν... οὐ φιλοτίμους οὐδ' ἐπιδεικτικάς, οὐδ' οἷας προσαγαγεῖν παρεσκευαζόμεν, ἥνίκα διδάσκαλος ὑμῶν παρὰ τοῦ πνεύματος προκχεύρισμαί, ἀλλ' εὐτελεῖς τε καὶ πενιχρὰς καὶ καταλλήλους τῇ περὶ λόγους ὑμῶν ἀνασκησίᾳ καὶ ἀγροικίᾳ τῆς πόλεως. Ὡ πόλις Ἀθῆναι, ποῦ ποτε ἀμαθίας περιέστης, ἡ τῆς σοφίας τροφός. Ἐγὼ μὲν ἤσκουν τὴν διάνοιαν καὶ τὴν γλῶτταν παρέθηγον καὶ πρὸς ἀκροατὰς Ἀθηναίων ἀπογόνους ἐνεγυμναζόμεν, οἵτινες, λιμῷ ποτε σφοδροτάτῳ πιεζόμενοι, οὐκ ἠξίωσαν δανεῖσασθαι παρὰ τινος ἀνδρὸς ἀφνειοῦ, ἀπαιδέυτου δὲ ἄλλως καὶ βαρβαρίσαντος ἐν τῷ εἰπεῖν, παρὰ τοὺς γραμματικὸς κανόνας, ἐγὼ ὑμῖν δανεῖω, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀλλ' εἴλοντο θανεῖν λιμῷ πρότερον ἢ παρὰ βαρβαρίστου δανεῖσασθαι, ὥς οὐκ ἔχοντες πάτριον ἀπὸ βαρβαρίζοντων τρέφεσθαι. Τοιούτων ἀνδρῶν φιλολόγων ἀπογόνους ἐλπίζω ἔχειν ἀκροατάς, ἥσκουν ἑμαυτὸν ὥς ἐνὶ μάλιστα καὶ πρὸς τὸ σοφώτερον ἐβιαζόμεν τι καὶ οὐ κεκοιμημένον, μὴ οὐκ ἀνάξιος τροφῆς τὰ ἐς λόγους τοιαύσδε φανήσομαι πόλεως. Ἀλλ' ἔψευσμαι τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς προσδοκίας ἐκπέπτωκα. Ἐναγχος γάρ, τὰ εἰσιτήρια ὑμῖν προσφθεγξάμενος σχέδιά τινα καὶ ἀπέριττα πάνυ τι καὶ ἀφιλότιμα, ὅμως ἔδοξα μὴ συνετὰ λέγειν ἢ ἄλλως ὁμόγλωττα, ἀλλ' ὥς ἀπὸ διαλέκτου περσικῆς ἢ σκυθικῆς!»¹.

Ἡ τοιαύτη ὕβρις πρὸς τὸ ποίμνιον τῶν Ἀθηνῶν ἀνατρέπεται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῆς κατηχήσεως καὶ τῶν ἄλλων ὀλιγαριθμῶν τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁμιλιῶν. Ἐὰν ἐννόουν τὰ ἀπλὰ ταῦτα (κατὰ τὸν Χωνιάτην), τότε βεβαίως ἐννόουν ὡς οἱ Πανέλληνες τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ἀττικίζουσιν, τὴν λογίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, αἱ δὲ αἰτιάσεις στρέφονται κατὰ τῆς ἀπαιδευσίας αὐτῶν περὶ τὸν ἀρχαῖον βίον καὶ περὶ τὴν μυθολογίαν. Χαρακτηριστικὸν ἀκόμη ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν εἶχον ἀποβαρῶθῃ εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὠνόμαζον δι' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων τὸν Πειραιᾶ, τὴν Ἐλευσίνα, τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ ἄλλα ἐχρησιμοποιοῦν ἀρχαῖα τοπωνύμια.

Ἐνδεικτικὸν δὲ τοῦ ὅτι καὶ σοφοὶ ἄνδρες ὑπῆρχον ἐκεῖ εἶναι ὅτι Ἀθηναῖος ἦτο ὁ οἰκείος τοῦ Μιχαὴλ χαρτοφύλαξ Ἀθηνῶν Γεώργιος Βαρδάνης, ὁ κατόπιν μητροπολίτης Κερκύρας. Ἀθηναῖος δὲ τὴν γέννησιν ὑπῆρξεν Ἰωάννης Χρῦσανθος, ὁ κατόπιν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης¹.

Ἐξ ἄλλου τὸν ἀρχιμανδριτὴν τῶν ἐν Ἀθήναις μοναστηρίων Νεόφυτον ἀποθανόντα ἐνεκωμίασεν ὁ Μιχαὴλ, ἐξάρας τὴν παιδευσιν αὐτοῦ, πράγμα ὅπερ δεικνύει ὅτι καὶ μετὰ τῶν κληρικῶν τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν εὐπαιδευτοὶ². οὐδὲ πρέπει νὰ μᾶς διαρῦγῃ ὅτι ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης βαρβάρους ἀποκαλεῖ τοὺς μὴ ἑλληνιστὶ λαλοῦντας καὶ δὴ τὴν λογίαν ἀττικὴν διάλεκτον³. Οὕτως οὐ μόνον τοὺς Φράγκους ἀποκαλεῖ ὡς ἀλλογλώσσους βαρβάρους: «(οἱ Ἴταλοι) προχειρότατοι (γὰρ) εἰσὶν ἀπάντων βαρβάρων ἀνασκοποῦσιν»⁴ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν γράφει «ἡ γὰρ πατρίς (Ἀθῆναι) ἀσεβῶν χώρα ἀπετελέσθη βαρβαρωθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν (= Φράγκων)»⁵. Τὸ δὲ βάρβαρος καὶ βαρβαρίζω δὲν μετεχειρίζετο μόνον ἐπὶ τῆς γλώσσης ἀλλὰ καὶ τῆς παιδείας. Περὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ († 1185) γράφων πρὸς τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελὸν λέγει: «Πολὺν δὲ πλάνον ὑποστάς καὶ πολλοῖς ἔθνεσι συμφθαρεῖς καὶ τοὺς ὤμους νόμους ἐκείνων μαθὼν, βεβαρβάρωτο γὰρ χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις»⁶, τὴν ἀγαπητὴν του ἐκφράσιν.

1. Περὶ οὗ ὁ Stadtmüller, Ἐνθ' ἄνωτ., 313-314. Ὀλίγας δεκαετηρίδας προηγουμένως εἶχε ἤσσει εἰς Ἀθήνας ὁ κωδικογράφος Ἰωάννης Ταρσίτης (1129) καὶ Αἰγινήτης ἦτο ὁ τὸ 1146 ἀναβάς εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως πτοχ. Κοσμᾶς. Πρβλ. Φ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία πόλεως Ἀθηνῶν Α', σσ. 301-302.

2. Πρβλ. καὶ W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκ. ἐν Ἑλλάδι, Α', σσ. 36-37, καὶ Γρηγοροβίου Α', σσ. 302-310, ὅπου συζητεῖται τὸ θέμα τοῦτο.

3. Ἡδὲ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐθεώρουν τὴν ἐβραϊκὴν ὡς βάρβαρον γλῶσσαν! Πρβλ. Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α' 5,4 καὶ 46,3.

4. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 328,15-16.

5. Αὐτόθι Β', σ. 350,19.

6. Αὐτόθι Α', σ. 218,2-5.

IV

Πρὸ ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐδημοσίευσεν ἀνεπιγράφους 27 στίχους τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὴν Θεοτόκον, σημειώσας, ὅτι « τὸ ποιημάτιον ἐγράφη πιθανῶς ἐν Κέφ, ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἔταξεν (ὁ γραφεὺς τοῦ cod. Petrop. Gr. 250) ὁ Μεσοποταμίτης πρὸ τῆς μονωδίας, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ ἔσχατον ἴσως ἔργον τοῦ Μιχαὴλ καὶ οἶονεὶ κύκνειον αὐτοῦ πρὸς τὰς πεφιλημένας αὐτῷ Ἀθήνας ἄσμα »¹. Παραθέτω τοὺς στίχους διότι ἔχω διάφορον τοῦ ἐκδότου γνῶμην.

Πολλὰ προσῆξα σὺν πόθῳ τε καὶ πόνῳ
 τῷ σὺ λάχει, πάναγνε, καὶ τῷ ποιμνίῳ.
 Ἐκάλλυνά σου τὸν νάον, πρῶτος πόνος·
 ἐπιπλά τιμήντα καὶ σκευὴ φέρω·
 5 ἄγρους προσάγω, προσενῶ κτήσεις νέας,
 ποίμνια, βουκόλια, πᾶν ζώων γένος·
 οἴκους ἀνιστῶ τοὺς πεσόντας τῷ χρόνῳ,
 ἄλλους νεουργῶ (μαρτυρεῖ πᾶς ὁ βλέπων),
 τὸν κλῆρον αὖξω, τοὺς φόρους ἐλαφρύνω,
 10 ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐξανασπῶ ζιζόθεν.
 Τοιαῦτα τὰμά, τὰ δὲ σὰ πρὸς με πλέω
 καὶ μείζονα, δέσποινα, καὶ κρείττω λόγον.
 Δύπας ἀφαιρεῖς, συμφορὰς ἀποτρέπεις,
 νόσους διώκεις, ἐκ πυλῶν Ἄδου ῥύῃ·
 15 ἐχθρῶν πανουργεύματα καὶ πλοκάς δόλων
 ὡς νῆμα σαθρὸν τῆς ἀράχνης ἐκλύεις.
 Ἐν λείπεται μοι τῶν καλῶν τῶν ἐν βίῳ,
 θανεῖν ὅπου βέλτιον· οὐ γὰρ ἐνθάδε,
 ὅπου τελωνῶν ἔστι τὸ κράτος μέγα,
 20 θνήσκοντας ἐνθα τοῦ Θεοῦ παραστάτας
 γυμνοῦσι, λακτίζουσιν (ὦ θεία δίκη)
 καὶ δεύτερον κιρνῶσι θανάτου σκύφον.
 Ἐκεῖ θανοῖμην, ἐνθα τὸν πλείω δρόμον
 ζωῆς ἐμῆς ἤνυσσα μοχθῶν ἐν λόγοις.

Στ. 3. Ἐν τῷ κώδικι ἐκκάλυνα

1. Περ. « Ἀρμονία », ἐνθ' ἀνωτ., σ. 212. Πρβλ. Ἑ. Σκᾶσση, Παρατηρήσεις, Ἀθηνᾶ ΙΔ', 1902, σσ. 502-503. Ὁρθότερον ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Noctes Petropol., 246-247. Περὶ τοῦ ποιήματος πρβλ. ὅσα ὁ Λάμπρος παρὰ Φ. Γεργεροβίου, Ἰστ. πόλεως Ἀθηνῶν Α', σ. 285, σημ. 3.

*Ἐνταῦθα ταῦτα· καὶ μετὰ ζωῆς τέλος,
 θύου με πυρός, εὐμένιζε σὸν τόκον
 καὶ τοῖς χοροῖς σὺνταττε τῶν σεσωσμένων.*

Εἶναι ἀδύνατον οἱ στίχοι αὐτοὶ νὰ ἐγράφησαν εἰς τὴν Κέων, διότι ὁ Χωνιάτης εἶναι ἀκόμη ἐλεύθερος, ὅπως καὶ αἱ Ἀθηναὶ, ὕγιής, καὶ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἔκαμεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀκέραια. Ὁ Παρθενὼν εἶναι ὁρθόδοξος καὶ τὰ κτήρια καὶ τὰ ζῶα τὰ ὁποῖα προσέθηκεν εἰς τὸν ναὸν καὶ τὴν ἐπισκοπὴν σῶα. Ἡ πόλις σχεδὸν ἀφορολόγητος, ὁ ἴδιος εὐτυχής. Ἐν μόνον τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν λείπεται εἰς τὸν Μιχαήλ, ν' ἀποθάνῃ ὅπου βέλτιον. Λοιπὸν δὲν θέλει ν' ἀποθάνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου τῶν ἐμπόρων (τελωνῶν) ἡ δύναμις εἶναι μεγάλη, ὅπου ἀπογυμνῶνουν τοὺς ἀποθηήσκοντας ἱερωμένους, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτοὺς οὕτω δεύτερον θάνατον (ἄγνωστον ποῖον τι παράδειγμα εἶχεν ὑπ' ὅσιν του ὁ ἱεράρχης). Θέλει ν' ἀποθάνῃ ἐκεῖ ὅπου ἐπέρασε τὸ μεγαλύτερον (μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν γράφει) μέρος τῆς ζωῆς του, σπουδάζων καὶ διδάσκων (*μοχθῶν ἐν λόγοις*). Τὸ μέρος δ' ἐκεῖνο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὰς Κολοσσάς, ὅπου διέτριψε περὶπου μίαν τριακονταπενταετίαν, πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλεύσεώς του, τὴν γενέτειραν πόλιν.

Ὅπως δὴποτε λοιπὸν οἱ στίχοι ἐγράφησαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πρὸ τοῦ 1204, πρὸ τῆς συμπληρώσεως 25ετοῦς διαμονῆς ἐν τῷ ἄστυ. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος ὁ ἱεράρχης ζητεῖ ἀπὸ τὴν Θεομήτορα ἐδῶ μὲν εἰς τὴν γῆν νὰ ἐκτελέσῃ τὸν πόθον του αὐτόν (νὰ ταφῇ εἰς τὴν Πατρίδα), ταῖς πρεσβείαις δ' αὐτῆς ὅπως σωθῇ μετὰ θάνατον.

Ἐὰν ἀνέφερα τοὺς στίχους δὲν ἔπραξα τοῦτο ἀπλῶς διὰ νὰ χρονολογήσω καὶ ἐρμηνεύσω τούτους, ἀλλὰ διὰ νὰ σημειώσω τὴν κακὴν διάθεσιν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατέχεται ὁ Μιχαὴλ ἔναντι τῶν Ἀθηνῶν. Εὐηργέτησε τὸ ἄστυ, ἀλλὰ φοβεῖται ὅτι τοῦτο μετὰ θάνατον δὲν θὰ τὸν τιμῇσῃ ἀξίως τοῦ ὑποουργήματος του, χαρακτηρίζει τὰς Ἀθήνας ὡς πόλιν τελωνῶν, ὅπου δηλ. τὸ συμφέρον βαρύνει περισσότερον τῶν γραμμάτων. Ἡ κακὴ αὕτη διάθεσις εἶναι φανερά καὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ὅπου τὰς Ἀθήνας χαρακτηρίζει : « (εἰς) τὴν κατωτάτην ταύτην κατεκυλίσθην *ἐσχατιάν* »¹· καὶ ἀλλοῦ : « Ἦκες ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ταύτην *ἐσχατιάν* ποτε, ἔνθα φθόνος τε κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν »². Πολλὰκις ἔδωκεν εἰκόνα τῆς ζοφερᾶς καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐξ Αἰγίνης πειρατῶν³. Ἡ εἰκὼν γίνεται ζοφερωτέρα ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ Χωνιάτου, ὅπως συγκινήσῃ τὴν

1. Πρὸς τὸν οἰκ. πατρῷ. Λεόντιον (1189 - 1190), Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 74,15. Πρβλ. τὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόθι 87,14-15 (πρὸς Βασ. Πικριδὴν).

2. Δημητρίῳ τῷ Δριμεῖ, Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 81,4-5.

3. Πρβλ. Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σσ. 40 - 43, 98 - 100 κ.ἀλ.

αὐλήν καὶ ἐλαττώσῃ αὕτη τοὺς φόρους. Ἀλλ' ἡ ζοφερά εἰκὼν ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν κατάπτωσιν τῶν Ἀθηνῶν: «Βαθεῖα γὰρ Ἀθήνησιν ἐρημία καὶ σπάνις, οὐ μόνον τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ πολλῶν πλέον καὶ φιλίας καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀγαπήσεως, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τὸ χρῆμα τουτὶ σπανιώτερον»¹. Μολονότι δ' ἐκάλει ἑαυτὸν «φιλαθῆναιον»², ἡ νοσταλγία τοῦ παρελθόντος, τῆς μικρασιατικῆς γῆς³, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς αὐλῆς, τῆς σοφίας ἡ ὁποία ἐκαλλιεργεῖτο παρὰ τὸν Βόσπορον καθίστα τὴν διάθεσίν του πρὸς τὰς ἀπατησάσας αὐτὸν Ἀθήνας δυσμενῆ. Δὲν εὗρεν ἐκεῖ δίκας, δικαστὰς, βήματα, ψήφους, νόμους, δημογορίας, πειθανάγκην ρητόρων, βουλὰς, πανηγύρεις, στρατηγίας πεζομάχων ἅμα καὶ ναυμάχων.

Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατὰλληλα μύθοις,...

ἡ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος·

Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος,

γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἔδῃ. (20, 25-27)

Οὕτω θρηνεῖ εἰς τοὺς στίχους του ὁ Μιχαὴλ τοὺς γραφέντας «ἐπὶ τῇ ἀρχετύπῳ ἀνιστορήσει πόλεως Ἀθηνῶν»⁴. Οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς καθρέπτης τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, ὡς ἐπεκράτησεν. Διότι τὸν δωδέκατον αἰῶνα οὐδαμοῦ τῆς γῆς πλέον ὑπῆρχον βουλαι ἐκδίδουσαι ψηφίσματα καὶ νόμους, οὐδαμοῦ δ' ἐξελέγοντο οἱ ἀρχοντες ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἡ Πινὺς εἶχε σιγήσει διότι ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχε παρέλθει. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ζήσας ὅλον του τὸν ἐφηβικὸν καὶ ἀνδρικὸν βίον μὲ τὸ ὄνειρον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, μὲ τροφήν τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ μὲ τὸν πόθον ὅχι μόνον ν' ἀγκαλιάσῃ τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος (πόθον τῶν σημερινῶν εὐπαιδεύτων καὶ ἀρχαιοφίλων), ἀλλὰ νὰ κάμῃ βίωμά του τὴν ἀρχαίαν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπεδίωξε νὰ τῷ ἀνατεθῇ ἡ, πενιχρὰ ἀπὸ ἀπόψεως εἰσοδημάτων, μητροπόλις Ἀθηνῶν. Ἴσως τὸν παρέσυρε τὸ γεγονός ὅτι θὰ κατῴκει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ θὰ ἱερουργεῖ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ ἁβίτου χώρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἀρχαίαν θεὰν εἶχεν ἀντικαταστήσει ἡ Ἑβραιόπαις καὶ πολλὰ ὡς ἐκ τούτου εἶχον ἀλλάξει ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐρειπωθέντα, καταπεσόντα, μεταβαλόντα

1. Τῷ Ματθίου κὺρ Θεόδωρῳ Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 41, 16-19. Ταῦτα ἐγράφητο ἔτος μὲτὰ τὴν ἄφιξιν εἰς Ἀθήνας καὶ ψυχολογικῶς ἦσαν δικαιολογημένα.

2. Τὸ 1216 γράφων πρὸς τὸν βασιλεῖα τῆς Νικαίας Θεόδωρον Α', Ἐνθ' ἄνωτ. Β', σ. 326, 21.

3. Ἡ Μικρασία ἦτο, μὴ λησμονῶμεν αὐτό, ὁ κορμὸς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἡ συγκοινωνία μὲ τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐπίβλησις τῆς «ἐπαρχίας» ἀμεσώτερα.

4. Β', σσ. 397-398. Πρβλ. καὶ Φ. Γρηγορόβιον, Ἐνθ' ἄνωτ., Α', σσ. 317-320 καὶ τὰ ἐκεῖ ὑποσημειούμενα ὑπὸ τοῦ Λάμπρου.

δνόματα, καλυφθέντα ὑπὸ τῆς κόνεως καὶ τῆς λήθης. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς σύστημα, ἠγνόησε τὸ θεοκρατικὸν Βυζάντιον τὸ ὁποῖον ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως δὲν εἶχε καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν ἀθηναϊκὴν δημοκρατίαν. Ὁ ἴδιος ὁ Χωνιάτης ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως αὐξήσῃ τὰ κτήματα καὶ τοὺς δούλους τῆς Ἐκκλησίας, ὑπελείπετο δὲ εἰς τὸν ἀναμφισβήτητον ἀνθρωπισμὸν τοῦ ἡ ἐλάφρυνσις τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς φόρους καὶ τὰς ἐκτάκτους εἰσφορὰς καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ πειρατικὰς καὶ ἐπαναστατικὰς ἐπηρείας καὶ καταστροφάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔπραξε μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ ν' ἀνασυστήσῃ τὴν Πνύκα καὶ νὰ ἴδῃ ζῶσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὡς εἶχεν αὐτὴν ἔναυλον καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκ τῶν συγγραφέων, δὲν ἠδύνατο. Τὸ ὄνειρον τοῦ ἀνθρωπιστοῦ, νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀσίας, ἀπὸ τὸν μεσαίωνα, καὶ νὰ δράμῃ ταχὺς πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαιότητος, νὰ ζήσῃ τὰς Ἀθήνας (ὅχι ἀπλῶς εἰς τὰς Ἀθήνας), δὲν ἦτο πραγματοποιήσιμον. Ἀπλούστατα διότι ὁ δοθεὶς πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν χρησμός τῆς Πυθίας εἶχεν αἰωνίαν τὴν ἰσχύν. Ἀφ' ἧς ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου αἱ Ἀθηναὶ μετέβαλον ὄψιν.

Ἐντεῦθεν ἡ πικρία, ἐντεῦθεν ἡ ἀπογοήτευσις. Ἐφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ σοφὸς μητροπολίτης, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ κλεισμένην εἰς τὰς διφθέρας τὴν ἀρχαίαν σοφίαν, κατώκησεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖθεν βλέπει κάτωθεν ἀπλουμένην τὴν Ἀττικὴν, τὸν Σαρωνικόν, τοὺς ἐνδόξους τῆς ἱστορίας χώρους. Τελεῖ τὰ μυστήρια ἔνδον τοῦ ἀκραίου τότε, Παρθενῶνος. Ἀλλὰ τὰ μνημεῖα κεῖνται τὰ πλεῖστα εἰς ἐρείπια, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄλλοι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀσίᾳ, δηλαδὴ Χριστιανοί. Ὅμως τὸν σοφὸν ἱεράρχην διακατέχει « Ἔρως Ἀθηνῶν τῶν πάλαι θρυλουμένων, ὑπαναψύχων τοῦ πόθου τὸ θάλλον » ! Ἀλλὰ φεῦ (τὸ ἐπιφώνημα εἶναι ἰδικὸν τοῦ!) οὐδαμοῦ δύναται τις πλέον νὰ ἴδῃ τὴν πόλιν ἐκείνην τὴν αἰδίμιον, τὴν ὁποίαν ὁ χρόνος κατεκάλυπεν εἰς τοὺς βυθοὺς τῆς λήθης.

*Ὡς δυστυχὲς ἔγωγε καινὸς Ἰεῖων,
ἐρῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐκείνους τῆς Ἥρας
εἶτα λαθὼν εἰδῶλον ἡγκαλισμένος,
φεῦ οἷα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω. (13-16)*

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς μυθολογίας ὅτι ὁ Ἰεῖων κατέκαυσε τὸν πενθερόν του Διῖονέα, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν ἠπάτησεν ὅτι θὰ τοῦ ἔδιδε δῶρα. Τὸ ἔγκλημα ἐξήγειρε τοὺς θεοὺς, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο νὰ τὸν ἐξαγνίσουν. Ὁ Ζεὺς ἀπεναντίας τὸν συνεχώρησε καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ καὶ ὁμοτράπεζος τῶν ἀθανάτων. Ἀλλ' ὁ ἀχάριστος Ἰεῖων ἠρώσθη τῆς Ἥρας. Ὁ Ζεὺς διὰ νὰ τὸν ἀπατήσῃ σχηματίζει νέφους εἰς τὸ ὁποῖον δίδει τὴν μορφήν τῆς θεᾶς, καὶ ἐκ τῆς ἐπακολουθησάσης ἐνώσεως γεννᾶται ὁ Κένταυρος. Ὁ Ἐρμῆς, κατὰ διατα-

γὴν τοῦ Διός, προσδένει τὸν Ἰξίωνα, τὴν ἡλιακὴν ταύτην μορφήν, ἐπὶ πτερωτοῦ τροχοῦ, ὃ ὁποῖος καὶ τὸν παρασύρει ἀνὰ τὸ διάστημα.

Νέος λοιπὸν Ἰξίων, ἀγκαλιζόμενος τὴν νεφέλην εἶναι ὁ Χωνιάτης. Ἡ νεφέλη δὲν εἶναι ἡ Ἥρα, δὲν εἶναι αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους. Θὰ ἦτο ἴσως σκληρὸν νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἐκ τοῦ νέου τούτου Ἰξίωνος ἐγεννήθησαν νέοι κένταυροι, διότι οἱ στίχοι τοῦ Μιχαὴλ ἀπὸ πολὺ μακρὰν ἐνθυμίζουν τοὺς ἰάμβους τῶν τραγικῶν, ἐσφραγισμένοι βαθύτατα ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῶν Βυζαντινῶν.

Καὶ οὗτοι μὲν ἐγράφοντο ὅταν ἐκάθητο ὁ Μιχαὴλ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχιερατεύων. Ἀλλ' ὅτε οἱ de la Roche κατέλαβον τὰς Ἀθῆνας καὶ ἐστειρήθη τῆς μητροπόλεως, τοῦ ποιμνίου, τῶν εἰσοδημάτων, ἄλλως εἶδε τὰ πράγματα. Οὕτω τὸ 1205 γράφει ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Βασίλειον Καματηρόν: «οὐ μὲν πεπίστευμαι θείου κήπου (τῶν Ἀθηνῶν δηλονότι) δικαίως ἐκβέβλημαι (διὰ τὰς ἁμαρτίας), ἐνταῦθα δὲ (ἐν Κέφ) κατόικισμαι ἐκ γειτόνων τῆς Ἀττικῆς, ὡς Ἐδὲ μ' ἄλλης, ἀπέναντι, οὐχ ἵνα ψυχαγωγίαν ἐντεῦθεν ἡντιναοῦν ἔχω, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς ὄψεως ὑπομιμνησκόμενος τοιμὸν ἄλλος ἀνακαινίζω, ἐπιξαίνων ὥσπερ διὰ τῆς ἀναμνήσεως...»¹.

Δέκα δ' ἔτη μετὰ ταῦτα, κλαίων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, ἔγραφε περὶ τῆς μητροπόλεως: «ἀλβιώτατον καὶ ὀνομαστότατον ἱερὸν Ἀθήνησι πιστευθεὶς καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ προϋστάμενος θυσιαστηρίου πνευματικοῦ καὶ πλείστην ὅτι καὶ πολυειδῆ προύσχομένου διηνεκῶς θεῖαν ἐνέργειαν...»². Τώρα ἡ πικρὰ ἐξορία καὶ ἡ ἀριστερὰ τύχη κατέδειξαν τὴν ἀξίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὡς πόλεως καὶ ὡς ἀρχιερατικῆς ἑδρας, ὥστε τὸ ἄστυ νὰ εἶναι παράδεισος ἔναντι τῆς φιλοξενούσης τὸν Χωνιάτην Κέω³.

Διὰ νὰ καταλήξωμεν νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεμελιώνωμεν συμπεράσματα ἐπὶ τῆς ρωμαντικῆς καὶ πολλᾶκις παροδικῆς διαθέσεως τῶν λογίων καὶ ἐπὶ τῆς διὰ λόγου ἐκφράσεώς της. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης εἶναι σχολαστικὸς καὶ ἀρχαιόπληκτος πρὸ παντός, ἀλλ' εἶναι ἀνθρώπις⁴. Τὸ

1. Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 259, 21-26.

2. Αὐτόθι Α', σ. 357, 20-23.

3. Γράφων ἀπὸ τὴν Κέων πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του Νικήταν, ἐγκατασταθέντα εἰς τὰς φραγκοκρατούμενας Ἀθῆνας, χαρακτηρίζει κακῶς τὴν πόλιν: «Ἀθῆνας (δὲ) ποθεῖτε, καὶ ταῦτα μῆκέτ' οὐσας Ἀθῆνας, μὴδὲ τῶν παλαιῶν χαρίτων σωζούσας διτιποτοῦν εἰδωλον, ἀλλὰ βάραθρον μόνον οὐσας καὶ κλανθμῶνος ἄλλην κοιλάδα καὶ τίσεων χωρίον καὶ πέτραι ἀγέλαστον ἢ κατὰ τὴν ἐρημωθεῖσαν Βαβυλῶνα οἰκητήριον δαιμονίων καὶ ὀνοκενταύρων ὀρχηστήριον καὶ ἐνδιαίτημα»! Αὐτόθι Β', σ. 269, 27-270, 5.

4. Πρβλ. τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν τμήμα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Χωνιάτου πρὸς Δημήτριον τὸν Δριμύν: «Ὡ μακαρίων ἐκείνων ἀνδρῶν! (τῶν ἀρχαίων). Οὐ γὰρ ὀνειδίζω τῆς ἐνδιαστροφῆς θρησκείας, μακαρίζω δὲ ὅτι, καὶ τοιαῦτα θρησκεύοντες, ὅμως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς ἀντεποιοῦντο προσθῦμος, οὐ καὶ θαλάσσης κατετόλ-

ὄνειρον τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὸν φέρει εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι τοῦ ἰβ' αἰῶνος εἶναι ἀκόμη μεσαιωνικαὶ καὶ ἐντονώτατα χριστιανικαί. Προβαδίζει λοιπόν, ὡς λέγομεν συνήθως, ὁ λόγιος τῆς ἐποχῆς του δι' ὃ καὶ συγκρούεται πρὸς αὐτήν. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν τοιαύτην σύγκρουσιν δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἐκβαρβαρωθῇ. Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τόσον βάρβαροι ὅσον αἱ Χῶναι, ἢ Θεσσαλονίκη, ὅσον αὐτὴ ἢ Κωνσταντινούπολις. Ἀπλούστατα δηλαδὴ ἦσαν χριστιανικαί.

μῶν καὶ μακρὰς ἀποδημίας ἐστέλλοντο, ἵνα τὸν ἀνθρώπινον βίον κοσμήσαι σφίσιν ἐγγένηται. Καὶ ὁ μὲν φόρους ταῖς νήσοις ἀρμόσας ὠνομάζετο δίκαιος, ὁ δὲ νόμοις τὰς πόλεις ἐρρῦθμιζεν, ὁ δὲ τις ἐπὶ Σικελίαν ἀπέπλει καὶ πολλάκις τὴν ὅλην ἀνεμέτρησε Χάρυβδιν, ὡς φιλοσοφία χαλάσῃ τυραννίδος ὁμότητα. (Ἀριστείδης - Σόλων - Λυκούργος). Ποίαν Ἡρακλῆς ὁ γενναῖος οὐκ ἐπῆλθεν ἡπειρον, θηρία καὶ θηριώδεις ἀνθρώπους ἐξαφανίζων καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀνακαθαίρων καὶ μετασκευάζων εἰς ἡμερότητα ; Δι' αὐτὴν καὶ εἰς θεῖαν λῆξιν ὑπὸ τῶν εὐ πεπονητότων παρενεγράφετο ». Τὰ Σωζόμενα Β', σ. 82,23 - 83,3.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΘΗΝΑΪΚΑ

1. Μιχαὴλ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν τοῦ Χωνιάτου : Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα καὶ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν¹.

Τολμῶντες οἱ ἀνάξιοι καὶ πανευτελεῖς δοῦλοι τῆς κραταιᾶς καὶ ἀγίας βασιλείας σου δεόμεθα, δέσποτα ἡμῶν ἄγιε.

- 5 Τὸ καθ' ἡμᾶς ὄριον τῶν Ἀθηνῶν, πάλαι τοῦ πλήθους τῶν ἐποίκων αὐτοῦ διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπηρείας ἐκκενούμενον ἀεὶ, νῦν κινδυνεύει καὶ εἰς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροιμιαζομένην ἐρημίαν σκυθικὴν (Aristoph., Acharn. 703). Τὸ δὲ αἴτιον οὐκ ὅτι πολλαῖς ἐπηρεαῖς βαρυνόμεθα, μάλλον δὲ πλείοσι καὶ βαρυτέραις ἢ περὶ οἱ γειτονοῦντες ἡμῖν λοιποὶ κατω-
10 τικοί. Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς δις καὶ τρις καὶ πολλάκις παρὰ τὰς γείτονας ἡμῶν χώρας ὑπέστημεν ἀναγραφὰς καὶ ἐπιτηρώσεις ἀναγραφῶν γεωμετρού-
σων ἔχγεσι ψυλλῶν (Aristoph. Nub. 145 etc.) ἄντικρυς τὰ ὑπόφραγμα ταυτὶ καὶ λυπρόγεια ἡμῶν γήδια καὶ σχεδὸν καὶ τὰς τρίχας αὐτὰς τῶν κεφα-
λῶν ἡμῶν διαριθμουμένων, πόσῳ γε μάλλον ἀμπέλου φύλλον ἢ φυτοῦ τινος,
15 ἀλλὰ καὶ αἱ καθ' ἑκάστην λοιπαὶ κοσμικαὶ ἐπηρεαίαι ἐν μὲν ταῖς λοιπαῖς
χώρας ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐνεργοῦνται ἢ παρὰ τῶν πραιτώρων κομφίζονται, χαριζομένων αὐταῖς τὰ τοιαῦτα, ἅτε καὶ τὰς ἐπηρείας ταύτας ἐνεργούντων αὐτῶν ὥς τὰ πολλὰ ἢ συνεργούντων πάντως τοῖς ἐνεργοῦσιν, ἐν ἡμῖν δὲ
20 πᾶσαι ἐνεργοῦνται καὶ ἐπιβαρῶς ἅπασαι καὶ τῶν ἄλλων πρῶτιστα, καὶ
ταῦτα ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος κειμένοις ἐσχατιᾷ.

Καὶ μαρτυρεῖ τὸ προσεχῶς παρελθὼν ἔτος, ὅτε κτίσεως κατέρωτων ὀρι-
σθείσης, ἡμεῖς πρῶτοι καὶ μόνοι τῶν ἄλλων, καί περ μὴ κτισθέντων, ἐξη-
μιώθημεν, ὅτε, τοῦ πανσεβάστου Στειριόνου καταπεπλευκός, μόνοι πάλιν
ἡμεῖς νομίσματα... ὑπὲρ πλωτῶν κατεβαλόμεθα, ἥνικα πάλιν ὑπὲρ πλωτ-
25 ῶν τῷ Σγουρῷ καὶ τῷ πραιτώρι ποσότητα... νομισμάτων δεδώκαμεν,
ἀπαιτηθέντες καὶ ἄκοντες, ὁπόσῃν οὐδὲ τὸ ὄριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου κατε-
βάλετο, καὶ ταῦτα τῷ καθ' ἡμᾶς ὀρίῳ ἔκ τε παλαιοῦ ἔθους, ἀλλὰ δὴ καὶ
ἀπὸ τῆς γενομένης καθ' ὁρισμὸν ἀπογραφῆς πολλοσημορίου ἐπιβάλλοντος
ὦν ἐκεῖνα καταβαλέσθαι ὤφειλον.

- 30 Ἐῶμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήρσου ἀπαίτησιν, τὴν λεηλασίαν τῶν θαλα-
τίων ληστῶν. Ἀλλὰ τὴν πραιτωρικὴν ἐπηρείαν καὶ δυναστείαν, πῶς ἂν ἀδα-
κρυτὶ καὶ διηγῆσαι μέθοδος ; Μηδεμιᾶς γὰρ οὔσης ἐνοχῆς ὑπὲρ τοῦ ὀρίου ἡμῶν

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Georg Stadtmüller, OC Num. 91 (1934), σσ. 283 - 286.

- τῷ κατὰ καιροῦς πραιτώρι, οὐ πρακτορικῆς ἐνεργείας, οὐ πραιτωρικῆς δικαιοδοσίας, καθότι προσκυνητὸν χρυσόβουλλον καὶ αὐτὴν ἀπειργεῖ τὴν εἰς Ἀθῆνας αὐτῷ πάροδον, ὅδε σκήπτεται μὲν τὴν ἔνεκά γε προσκυνήσεως εἰσέλευσιν, αἰδοῖ τάχα τῶν χρυσοβούλλων, ἐπέρχεται δὲ πανστρατιᾷ μετὰ
 5 τῶν ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κηφήνας συνεπισπώμενος, ἀνδράρι' ἅττα τριωβολιμαῖα καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν ἐξ ἀρπαγῆς καὶ κλοπῆς ποριζόμενα, ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολέμιας τινὸς καὶ βαρβαρικῆς χώρας εἰσβαλεῖν ἔμελλεν. Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ, τὸ τῆς γραφῆς εἰπεῖν, τρέχει ἀπώλεια (Job 41, 13), ὑποδοχάτορές τινες καλούμενοι, πεντακοσιομεδίμνους ζητοῦντες ἐκάστης
 10 ἡμέρας ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων τροφὰς καὶ θρεμμάτων ὅλα ποίμνια καὶ θρόνιθων ὅλας ἀγέλας καὶ τὸ σύμπαν τῆς θαλάσσης ὄψον εἰσπραττόμενοι οἶνον τε χρῆμα, ὅσον οὐδ' ἂν αἱ καθ' ἡμᾶς ἄμπελοι γεωργήσαιεν, καὶ ἵνα μὴ μακρογορῶμεν, τοῖς κατὰ μέρος ἐπεξιόντες, καὶ μισθὸν ἐπὶ τούτοις ἀπαιτοῦσιν ὡς εὐεργέται τινές, καὶ μισθὸν οὐ φαῦλόν τινα καὶ κοῦφον, ἀλλ' ὅλην χρυ-
 15 σίου, ὅσην ἂν αὐτοῖς περιστήσῃ τὸ τῆς ἀπλήστου ψυχῆς αὐτῶν ἐφιέμενον. Ἐπὶ τούτοις ἔπεισιν ὁ πραιτωρ αὐτὸς καί, πρὶν ἢ πολλάκις τὴν προσκυνήσιν ἀφροσώδηται τῇ θεομῆτορι, τὸν μὲν κατέχει, ὡς μὴ ἀπαντήσαντα, ἄλλον δὲ κατ' ἄλλην αἰτίαν καθείργνυσιν καὶ ζημιοὶ καὶ οὕτω κατενωχηθῆις ἡμῶν, ἐφ' ὅσας ἂν βούλοιο τὰς ἡμέρας, ζητεῖ προσκυνητικίον — οὐκ οἶδαμεν ὡς
 20 προσκυνηθῆις παρ' ἡμῶν εἴτε ὡς αὐτὸς προσκυνήσας τὴν θεομῆτορα —, καὶ οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ λογαριαστής καὶ πρωτοβεστιάριος καὶ πρωτοκένταρχος καὶ καθεξῆς οἱ παρεπόμενοι ἅπαντες· καὶ διατείνεται μὴ πρότερον ἐντεῦθεν ἀναστῆναι, πρὶν ἂν ἐν ταῖς αὐτοῦ χερσὶ τοῦτο δέξαιτο. Ὅμως πολλὰ δεομένων ἡμῶν καὶ διομνυμένων μὴ ἄλλως δύνασθαι τοῦτο καταβα-
 25 λεῖν, εἰ μὴ κοινὸς ἔρανος γένοιτο, πείθεται μόλις καὶ τὸν εἰσπραξόμενον ἐάσας ἀπαίρειν παρὰσκευάζεται. Εἴτα ποῖον ὑποζύγιον οὐκ ἀγαραεύεται, μᾶλλον δὲ ποῖον ἀγαρανόμενον οὐ τῷ οἰκείῳ δεσπότῃ πιπράσκειται, οὐκ ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις καὶ δεῦτερον; Ἡ ποῖον ἔτερον οἰονηποτοῦν εἶδος οὐ διαρπάζεται καὶ ἀπεμπολεῖται ἕκαστον αὐτῶν ἢ αἰρόμενον οἴχεται;
 30 Εἰς τί γοῦν ἡ τοιαύτη ἀπώλεια ἡμῶν, δέσποτα ἡμῶν ἄγιε, τοῦ δημοσίου μηδὲν ἐντεῦθεν κερδαίνοντος, μᾶλλον μὲν οὖν ζημιουμένου δι' ὧν κατὰ βραχὺ μεταναστεύουσιν οἱ πλείους ἡμῶν καὶ ἐρημοῦται ὅσον ἤδη ἡ χώρα ἡ ἡμετέρα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ κολοβοῦται τὸ ἐγνωσμένον ἀκρόστιχον; Διὰ τοῦτο, ὀλίγα ὧν πάσχομεν ἀνενεγκόντες, δέόμεθα τῆς φιλάνθρω-
 35 ποιότης ἀγίας βασιλείας σου γενέσθαι καὶ ἐφ' ἡμῖν ἔλεος καὶ κοπάσαι ποτὲ τὸν κατακλυσμόν τῶν ἐπηρειῶν ἢ διορισθῆναι μετριωτέρας καὶ ἡμῖν φορητὰς γίνεσθαι καὶ κατὰ τοὺς προσόντας ἡμῖν ὀρισμοὺς — οὐδὲν γὰρ καινότερον ζητοῦμεν ἢ ἄλλως τῷ δημοσίῳ ἐπιζήμιον — καὶ πρῶτα μὲν ἀπαλλάξαι ἡμᾶς τῆς πραιτωρικῆς ἐφόδου, καταδρομῆς τε καὶ διαρπαγῆς τοῦ
 40 δοθέντος ἡμῖν ὀρεφενδαρίου, μεγαλυπερόχου μυστικοῦ, τὸ παρ' ἡμῶν ἀφαι-

ροῦμενον ὑποκρατοῦντος ἐκ τῶν εἰσκομιζομένων παρὰ τῶν πραιτόρων, ὡς διώρισται, καὶ ἐτέρας τινὸς ἐγγράφου ἐπιφωνήσεως καὶ ἀπειλῆς ἐπανατεινομένης αὐτοῖς τὰ ἔσχατα πείσεσθαι, εἰ μὴ ἀπόσχονται τοῦ ὁρίου τῶν Ἀθηνῶν· ἔπειτα καὶ συνδοσίας πλωτῶν καὶ πλωτῖμους διδόναι ὅσους ἡμῖν
 5 ἐπέθηκεν ἡ ἀπογραφὴ τοῦ χρηματίσαντος λογοθέτου τοῦ δρόμου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα, καὶ μὴ πλείους αὐτῶν, μήτε ἀντὶ τῶν ἐπιβαλλόντων ἡμῖν πλωτῶν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπογραφῆς συνδοσίας ἀπαιτεῖν ἄνευ ὀρισμοῦ. Καὶ τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῖν τολμᾶται τοῖς ταιλαιπώροις ἐνίοτε.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πολλὰς ἀναγραφὰς ὑπέστημεν, ὡς μικρὸν ἄνωθεν ἀνε-
 10 νήκαμεν, δεόμεθα μὴ καὶ αὖθις βάρος ἀναγραφῆς ἐπιρριφῆναι τῇ χώρᾳ ἡμῶν, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τυχὼν χώραις τῶν κατοικικῶν ὀρισθῇ γενέσθαι ἀναγραφή, ἀλλ' ἐπικυρωθῆναι καὶ τὸν ἕνεκα τοῦτου ἐπορευθέντα ἡμῖν προσκυνητὸν ὀρισμὸν τῆς ἁγίας βασιλείας σου, καὶ μὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρως ἀπολυθέντας καὶ ἀπείργοντας τοὺς πειρωμένους ἐκ τῶν καστη-
 15 νῶν κατέχειν ὅπωςδὴποτε καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικὰς. Εἰς συντριβὴν γὰρ τοῦτο τῶν δροῦγγων καὶ ὀλεθρον ἀφορᾷ· ἡ δὲ τῶν δροῦγγων ἀπώλεια τοῦ καθ' ἡμᾶς ὁρίου παντός ἐστιν ἀπώλεια. Καὶ τούτων γενομένων, σωζοίμεθ' ἂν ἡμεῖς, σώζοιτο δ' ἂν καὶ τῷ δημοσίῳ τὰ ἐξ ἐμῶν συνεισφερόμενα, καὶ σωζόμενοι οὐ πανοσῆμεθα τοῦ ὑπερεὔχεσθαι τῆς ἁγίας
 20 βασιλείας σου, ἧς ὡς ἀνάξιοι δοῦλοι τολμήσαντες ἐδεήθημεν.

2. Στίχοι τοῦ σοφωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου ἐπὶ τῇ ἀρχετύπῳ ἀνιστορήσει πόλεως Ἀθηνῶν¹.

Ἐρως Ἀθηνῶν τῶν πάλοι θρυλουμένων
 ἔγραψε ταῦτα ταῖς σκιαῖς προσαθύρων
 καὶ τοῦ πόθου τὸ θάλλον ὑπαναψύχων.

Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἦν οὐδαμοῦ φεῦ προσβλέπειν
 5 αὐτὴν ἐκείνην τὴν αἰοίδιμον πόλιν
 τὴν δυσαρτίθμον καὶ μακροαῖνος χρόνου
 λήθης βυθοῖς κρύψαντος, ἠφαντωμένην,
 ἔρωτολήπτων ἀτεχνῶς πάσχω πάθος,
 οἱ τὰς ἀληθεῖς τῶν ποθουμένων θῆας
 10 ἀμχανοῦντες τῶν παρόντων προσβλέπειν,
 τὰς εἰκόνας ὁρῶντες αὐτῶν, ὡς λόγῳ
 παραμυθοῦνται τῶν ἐρώτων τὴν φλόγα.
 Ὡς δυστυχῆς ἔγωγε, καινὸς Ἰξίων,

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν S. G. Mecati, εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 425 - 426.

- 15 ἐρῶν Ἀθηνῶν, ὥς ἐκεῖνος τῆς Ἑρας
εἶτα λαθὼν εἶδωλον ἡγκαλισμένους.
Φεῦ οἶα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω·
οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας που βλέπω,
κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν.
20 Ποῦ σοι τὰ σεμνά, τλημονεστάτῃ πόλιν ;
Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατὰλληλα μύθοις,
δίκαι, δικασταί, βήματα, ψῆφοι, νόμοι,
δημηγορίαι, πειθανάγκη ῥητόρων,
βουλαί, πανηγύρεις τε καὶ στρατηγίαι,
25 τῶν πεζομάχων ἅμα καὶ τῶν ναυμάχων,
ἢ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος.
Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος·
γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδοι.
Συγγνωστός οὐκοῦν, εἴπερ οὐκ ἔχων βλέπειν
τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀοίδιμον πόλιν,
30 Ἴνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἐσθισάμην.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ